

หัวข้อที่ 20

เรื่อง ทศนะการครอบงำที่ว่าสังคมไทยมีโครงสร้างหลวม

อ.อานันท์ กาญจนพันธุ์

ภาควิชาสังคมวิทยา-มานุษยวิทยา

คณะสังคมศาสตร์, มช.

๑) หัวข้อบรรยายในวันนี้เป็นเรื่องของทศนะการครอบงำที่ว่าสังคมไทยมีโครงสร้างหลวม ทศนะที่ว่านี้ก็คือทศนะทางวิชาการ ที่เกิดจากการศึกษาของนักวิชาการชาวต่างประเทศ ที่มาศึกษาสังคมไทย ในสมัยหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ในระยะแรก ๆ

๒) ทฤษฎีที่ว่าสังคมไทยมีโครงสร้างหลวมนั้น มีความหมายอยู่ 3 ประการด้วยกันคือ (ประการแรก) หมายความว่า สังคมไทยให้ความสำคัญแก่ปัจเจกชนนั่นคือ เน้นความสำคัญของตัวเอง ดังที่จะพบในคำพูดที่คนไทยมักจะพูดอยู่เสมอว่า ทำได้ตามใจคือไทยแท้ เป็นลักษณะที่แสดงให้เห็นถึงความรู้สึกที่ขาดความรับผิดชอบต่อสังคม หรือความรู้สึกให้ความสำคัญแก่ตัวเองมากเกินไป ทำอะไรโดยที่ไม่คำนึงถึงคนอื่น นักวิชาการต่างประเทศคิดว่าลักษณะดังกล่าวนี้เป็นบุคลิกภาพของคนไทยที่เห็นได้ง่ายในกลุ่มคนไทย ซึ่งสะท้อนออกมาจากการทำอะไรตามใจตัวเองในหลาย ๆ ประการ

๓) ความหมายประการที่สอง ก็คือ การไม่เคารพกฎเกณฑ์หรือไม่ให้ความสำคัญแก่ระเบียบต่าง ๆ นักวิชาการต่างชาติในรุ่นนั้นเห็นว่า คนไทยนั้นรวมกลุ่มกันไม่ค่อยได้ ไม่สามารถรับระเบียบกฎเกณฑ์อะไรที่จะมายึดให้ทำอะไรร่วมกันเป็นกลุ่มเป็นก้อน ตัวอย่างที่มักจะอ้างอยู่เสมอก็คือ การรวมตัวเป็นสหกรณ์ในสังคมไทยนั้นล้มเหลวมาตลอด ก็เพราะเหตุผลประการนี้เอง คือคนไทยไม่ให้ความสำคัญกับกฎเกณฑ์ต่าง ๆ จะเห็นได้ว่าความหมายในประการที่สองนี้ก็เป็นลักษณะในทางลบอีกเช่นกัน

๔) ส่วนความหมายประการที่สามนั้นมีว่า ในสังคมไทยมีการเปลี่ยนแปลงหรือขยับฐานะของผู้คนในสังคมได้อย่างรวดเร็ว คือ คนอาจจะเปลี่ยนจากคนจนไปเป็นคนรวยได้ง่าย ๆ เหตุที่เป็นเช่นนั้นนักวิชาการตะวันตกให้เหตุผลว่า เป็นเพราะในสังคมไทยมีสถาบันที่สำคัญอยู่ 2 สถาบันคือ สถาบันผู้อุปถัมภ์และสถาบันสงฆ์ ดังจะพบได้ว่า ในสมัยก่อน ใครที่อยากจะให้ลูกหลานได้ก้าวหน้าเช่น ไปทำงานราชการได้ดี ก็ส่งลูกหลานให้ไปอยู่กับบ้านเจ้านาย เพื่อไปฝากเนื้อฝากตัวให้ท่านได้ใช้สอย ซึ่งก็คือการไปพึ่งพิงผู้อุปถัมภ์ให้คอยช่วยค้ำชูหรือเกื้อกูลให้ลูกหลานของเรานั้นก้าวหน้าไปได้ ระบบอุปถัมภ์จึงเป็นทางหนึ่งที่จะช่วยส่งเสริมสถานภาพของผู้คนให้ก้าวหน้าไปได้อย่างรวดเร็ว

๕) อีกสถาบันหนึ่งก็คือ สถาบันสงฆ์ นักวิชาการตะวันตกให้ข้อสังเกตว่า คนที่ไป บวชนั้น มักจะมาจากครอบครัวค่อนข้างยากจน การบวช เป็นทางผ่านหรือเป็นบันไดที่จะทำให้เขาสามารถก้าวหน้าไปได้ และในสังคมก็ค่อนข้างจะยอมรับผู้ที่ผ่านสถาบันนี้มาแล้ว ผู้ที่สึกออกมาจากสถาบันสงฆ์ ก็เรียกกันว่า เป็นทิด หรือในสังคมภาคเหนือก็เรียกว่า เป็นหนาน คนที่เป็นทิดหรือเป็นหนานนี้ก็ถือได้ว่า เป็นบุคคลที่เป็นที่เคารพนับถือ เป็นผู้ที่มีความรู้

นอกจากการบวชแล้ว แม้แต่เพียงเข้ามาเป็นลูกศิษย์วัดก็จะได้มีโอกาสเรียนรู้ แล้วก็สามารถที่จะเป็นบัณฑิต ไปสู่ความก้าวหน้าในอนาคตได้เช่นเดียวกัน ดังนั้น นักวิชาการจึงกล่าวว่า สถาบันผู้อุปถัมภ์และสถาบันสงฆ์นี้ เป็นบัณฑิตที่ช่วยให้การเปลี่ยนแปลงสถานภาพของผู้คนในสังคมไทยเป็นไปได้อย่างรวดเร็ว

๖) การที่กล่าวว่าทฤษฎีสังคมไทยเป็นสังคมที่มีโครงสร้างหลวมก็เพราะว่า ความคิดดังกล่าวซึ่งเป็นการสรุปภาพของคนไทยหรือของสังคมไทย มีอิทธิพลอย่างมากในการที่ทำให้นักวิชาการและคนทั่วไปไปมองภาพสังคมไทยไปในลักษณะหนึ่ง ซึ่งมีนัยยะค่อนข้างจะเป็นไปในทางลบ ดังความหมายสองประการแรก

๗) ภาพของสังคมไทยที่มีโครงสร้างหลวมนี้ ก็ได้เป็นที่ยอมรับของนักวิชาการไทยตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่สอง มาจนกระทั่งแม้ในปัจจุบันนี้ ก็ยังมีคนอ้างอิงความคิดว่าสังคมไทยมีโครงสร้างหลวมนี้อยู่เสมอในงานเขียนและงานวิจัยต่าง ๆ

ลักษณะที่มีคนเชื่อโดยที่ไม่มีคำถามกับข้อสรุปดังกล่าวนี้เองเราจึงเรียกว่า เป็นทรรศนะที่ครอบงำ เพราะว่า เราจะเชื่อข้อสรุปที่ว่ามานี้โดยที่ไม่มีคำถามเลยว่า ผู้ที่สรุปดังกล่าว เขาตั้งข้อสรุปเหล่านี้ขึ้นมาได้อย่างไร

๘) ถ้าหากว่า เราฟังความหมายโครงสร้างหลวมสามประการที่กล่าวมาแล้ว เราอาจจะรู้สึกแย้งทันทีทันใดว่า สังคมไทยนั้นไม่หลวมอย่างนี้ เพราะว่าเราก็มีการรวมตัวกัน หรือว่าคนไทยเราไม่ได้เป็นอย่างนั้นทุกคนอะไรต่าง ๆ เหล่านี้ หลายคนต้องมีคำถามอยู่ในใจ แต่อาจจะตอบไม่ได้ว่า มันเป็นอย่างไรกันแน่ ถ้าหากว่า เรามีการตั้งคำถามแล้วพยายามที่จะสืบไปว่า ทำไมนักวิชาการถึงให้ข้อสรุปภาพของโครงสร้างสังคมไทยไปในลักษณะดังกล่าว เราจะพบว่า ภาพของสังคมไทยที่เกิดขึ้นดังกล่าว นั้นเกิดขึ้นมาจากนักสังคมวิทยา นักมานุษยวิทยาที่เข้ามาศึกษาในรุ่นแรก ๆ นั้นให้ความสำคัญแก่ความเป็นสังคมพุทธศาสนาของไทยมากเกินไป จึงไปคิดว่า ความเชื่อในพุทธศาสนานั้นเป็นตัวการที่สำคัญที่ทำให้เกิดลักษณะที่เน้นความสำคัญของปัจเจกชน

๙) ความเชื่อในพุทธศาสนาที่ว่า คือ ความเชื่อที่ว่า ทุกคนนั้นอยู่ภายใต้กฎแห่งกรรม การจะหลุดพ้นจากกฎแห่งกรรมได้ก็ด้วยการทำบุญ และการทำบุญนั้นจะต้องเป็นการกระทำของคน ๆ นั้น คือ เราจะต้องทำบุญ เพื่อที่เราตัวเราเองนั้นจะได้หลุดพ้นจากกฎแห่งกรรม หลุดพ้นจากวิภวสังสาร ไม่มีใครมาทำบุญให้เราได้ เราต้องทำบุญด้วยตัวของเราเอง ดังนั้นการเน้นการทำบุญด้วยตัวเองนี้ ทำให้คนมาให้ความสำคัญกับตัวเองมากขึ้น

การที่นักวิชาการนำเอาลักษณะทางพุทธศาสนามาเป็นเหตุผลสนับสนุนข้อสรุปดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงความเข้าใจที่ค่อนข้างจะผิวเผินเนื่องจากว่า ในสังคมไทยนั้นไม่ใช่มีแต่เพียงพุทธศาสนาเท่านั้นที่เป็นความเชื่อหลักในสังคม เราจะพบว่า ยังมีความเชื่ออื่นอีกมากมายที่คนไทยให้ความเคารพและก็นับถืออยู่ โดย

เฉพาะอย่างยิ่ง ความเชื่อในเรื่องของผี การนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่น ๆ และ ความเชื่อในเรื่องของขวัญ

๑๐) ความเชื่อต่าง ๆ เหล่านี้มีความสำคัญต่อบุคลิกภาพหรือ ต่อความสัมพันธ์ในสังคมไทยเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความเชื่อในเรื่องของการนับถือผี อาจถือได้ว่า เป็นความเชื่อที่มีความสำคัญในเรื่องการจัดระเบียบทางสังคม หรือการกำหนดโครงสร้างสังคม แต่การที่นักวิชาการต่างประเทศให้ความสำคัญกับพุทธศาสนาเป็นหลักทำให้มองข้ามความเชื่อเรื่องการนับถือผีไป

๑๑) เราพบว่า นักวิชาการตะวันตก เริ่มให้ความสำคัญกับการศึกษาเรื่องการนับถือผีในสังคมไทย ในราวหลัง 2510 มานี้เอง ก่อนหน้านั้นจะเน้นเฉพาะเรื่องพุทธศาสนาเท่านั้น จึงทำให้เข้าใจบุคลิกภาพของสังคมไทยหรือคนไทยไปเพียงแง่มุมเดียว แต่หากว่า เขามาศึกษาเรื่องของการนับถือผีแล้ว จะพบว่า สังคมไทยนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สังคมชนบท เขาก็จะเห็นว่า มีการจัดกลุ่มในสังคมนั้น มีความสัมพันธ์ภายในในลักษณะที่เป็นกลุ่มเป็นก้อน เราเรียกว่า กลุ่มเครือญาติเดียวกัน หรือกลุ่มที่นับถือผีเดียวกัน ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการยึดมั่นเป็นกลุ่มเป็นก้อน ไม่ใช่ลักษณะที่รวมกลุ่มไม่ได้

๑๒) ในการนับถือผีนั้น มีการวางระเบียบในเรื่องของการจัดความสัมพันธ์ในครอบครัวอย่างมากมาย ที่เห็นได้ชัดเจนในเรื่องนี้คือ เรื่องของการแต่งงาน

ในภาคเหนือ นั้น จะเรียกการแต่งงานว่า การใส่ผี หมายถึงว่า เราจะต้องให้ผีบรรพบุรุษได้รับรู้ในเรื่องของการแต่งงานของเรา นอกเหนือจากนั้น ยังมีระเบียบกฎเกณฑ์เกี่ยวข้องกับ การให้มรดกแก่ลูกหลานอีกด้วย ซึ่งสิ่งเหล่านี้ไม่ปรากฏในพุทธศาสนา ถ้าหากเราไม่ศึกษาเรื่องการนับถือผี เราก็ไม่เข้าใจว่า สังคมไทยมีโครงสร้าง มีหลักเกณฑ์ มีการจัดวางกันเป็นกลุ่มเป็นก้อนอะไรได้ จึงเห็นได้ว่า การที่เราให้ความสนใจกับการมองดูความเชื่อในสังคมด้านใดด้านหนึ่งเพียงด้านเดียว ก็จะทำให้เราได้เข้าใจภาพของสังคมเพียงด้านเดียว ดังนั้นจึงจำเป็นที่จะต้องหันมาให้ความสนใจกับความเชื่อต่าง ๆ ที่เป็นองค์ประกอบของความเชื่อที่มีอยู่ในสังคมไทยทั้งหมด เพื่อจะได้เข้าใจลักษณะที่มันหลากหลายออกไป

๑๓) นอกจากการที่มองดูเฉพาะพุทธศาสนาเพียงด้านเดียวแล้ว ข้อสรุปที่ได้ว่า สังคมไทยมีโครงสร้างหลวมนั้น ยังเกิดจากการที่นักวิชาการไม่ได้ให้ความสนใจกับปัญหาการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น นักวิชาการที่มาศึกษาสังคมไทยในรุ่นนั้นเลือกชุมชนที่เขาศึกษาคือหมู่บ้านบางชั้นที่ปัจจุบันนี้อยู่ในเขตมีนบุรี ในจังหวัดกรุงเทพมหานครนี้เอง ในอดีตบางชั้นเป็นสังคมชาวนา และมีลักษณะชนบทโดยทั่วไป แม้ในสมัยที่นักวิชาการจากต่างประเทศมาศึกษาก็จัดได้ว่า เป็นชนบทที่อยู่ใกล้กรุงเทพ ดังนั้นจึงได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว

เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ทำให้ชีวิตของผู้คนถูกผลกระทบไปในลักษณะที่ทำให้วิถีชีวิตต่าง ๆ ดำเนินไปแตกต่างจากในอดีตอย่างมาก ยกตัวอย่าง เช่น การที่ผู้คนแต่ก่อนอาจทำนาอยู่ด้วยกันกับนาของตระกูลของตัวเอง แต่ในการเปลี่ยนแปลงนั้นก็ทำให้ไม่สามารถทำนาได้ทั้งหมดในทีนั้นเนื่องจากว่ามีที่นาไม่เพียงพอ

บางคนก็อาจจะต้องไปทำงานที่อื่น ทำให้ความสัมพันธ์ในครอบครัวอาจจะลดหย่อนลงไป เนื่องจากว่า ไปทำงานกันคนละทิศคนละทาง ดังนั้นการจะให้ความสำคัญกับการรวมกลุ่มก็อาจจะเป็นไปได้ยาก อย่างนี้เป็นต้น

๑๔) ดังนั้นข้อสรุปที่ว่า คนไทยไม่เคารพในกฎเกณฑ์ ที่จริงแล้วเป็นเพียงเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงในสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลง ไม่ใช่หมายความว่าสังคมไทยทั้งหมดจะเป็นอย่างนี้ ปัญหาของการสรุปดังกล่าว จึงเป็นปัญหาของการที่ไม่ได้ระบุชัดเจนว่า ที่ว่าสังคมไทยมีโครงสร้างหลวมนั้น เกิดขึ้นที่ไหนบ้าง เป็นทั้งสังคมหรือเป็นเฉพาะบางที่

กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ การจะตั้งข้อสรุปนั้นไม่อาจจะสามารถใช้อธิบายสังคมไทยทั้งหมดได้ เนื่องจากว่า เป็นข้อสรุปที่เกิดจากลักษณะเฉพาะของบางท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งลักษณะของหมู่บ้านที่อยู่ใกล้ตัวเมือง ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงรวดเร็วกว่าที่อื่น ๆ

๑๕) ในกรณีของหมู่บ้านที่อื่น ๆ นั้น เราจะพบว่า การรวมกลุ่มยังมีอยู่อย่างมากมาย มีผู้ศึกษาสังคมหมู่บ้านในภาคเหนือก็พบว่า มีการรวมกลุ่มโดยเฉพาะอย่างยิ่ง กลุ่มเหมืองฝาย ก็คือ การรวมตัวของชาวบ้านในการจัดการชลประทานของตนเอง ซึ่งถือได้ว่า เป็นรูปแบบของการรวมตัวกันที่ค่อนข้างจะมั่นคงและเหนียวแน่น ซึ่งตัวอย่างอันนี้ก็ไมตรงกับข้อสรุปที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านมินบุรี เนื่องจากว่าในสังคมภาคเหนือ นั้นยังคงมีความต้องการที่จะรวมตัวกันเพื่อไปจัดการน้ำเข้านา เพราะว่าย่างทำการเกษตรอยู่ในขณะที่หมู่บ้านบางชั้นที่มินบุรีนั้นเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก เริ่มที่จะมีพื้นที่การเกษตรลดน้อยลง เพราะพื้นที่ถูกเปลี่ยนแปลงเป็นโรงงานอุตสาหกรรมหรือเป็นพื้นที่ที่ทำธุรกิจอย่างอื่นมากขึ้น ซึ่งย่อมกระทบต่องานอาชีพของชาวบ้านด้วย

๑๖) ดังนั้น ข้อสรุปที่ว่าสังคมไทยมีโครงสร้างหลวมนั้นจึงเกิดขึ้นมาในสถานการณ์หนึ่ง คือ สถานการณ์ที่สังคมมีการเปลี่ยนแปลง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเปลี่ยนแปลงไปในเชิงพาณิชย์หรือการเปลี่ยนแปลงไปในเชิงธุรกิจมากยิ่งขึ้น ซึ่งทำให้ผู้คนต่าง ๆ ในสังคมเห็นความสำคัญของญาติพี่น้องลดน้อยลง เห็นความสำคัญของการร่วมมือกันลดน้อยลง เน้นความสำคัญของตัวเอง ซึ่งจะเป็นประโยชน์ในการทำธุรกิจมากยิ่งขึ้น อันเป็นธรรมชาติของความสัมพันธ์เชิงพาณิชย์ การมุ่งหากำไรสูงสุดย่อมมีความสำคัญว่ากลุ่มร่วมมือตามประเพณี ดังนั้นลักษณะที่เกิดขึ้นของสังคมที่อยู่ใกล้ตัวเมืองหรือเปลี่ยนเป็นสังคมแบบพาณิชย์มากแล้ว จึงมีลักษณะเป็นไปตามที่นักวิชาการต่างประเทศได้สรุปเอาไว้

๑๗) แต่การที่นักวิชาการชาวต่างประเทศสรุปว่า สังคมไทยมีโครงสร้างหลวมยังมีเหตุผลอีก ๆ ที่ซ่อนอยู่อีก บางประการโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ข้อสรุปที่เกี่ยวข้องกับข้อที่สามที่กล่าวว่า สังคมไทยนั้นมีการขยายฐานะของผู้คนในสังคมอย่างรวดเร็ว การสรุปเช่นนั้น ก็มีความหมายที่ต้องการจะชี้ให้เห็นว่าในสังคมไทยไม่มีการติดอยู่กับเรื่องของชนชั้น หมายความว่า คนนั้นก็อาจจะเปลี่ยนสถานภาพเป็นคนมั่งมีได้อย่างรวดเร็ว

เร็ว ดังนั้น จึงไม่มีใครที่จะติดอยู่หมายความว่า ไม่มีใครที่จะติดอยู่เป็นยาจกตลอด แต่อาจจะเปลี่ยนแปลงได้ ซึ่งก็หมายความว่าในสังคมไทยนั้นไม่มีชนชั้นนั่นเอง

ข้อสรุปเช่นนั้น แสดงให้เห็นถึงทฤษฎีบางอย่างที่อยู่เบื้องหลังการทำงานของนักวิชาการชาวต่างประเทศก็คือ ความต้องการที่จะชี้ให้เห็นว่า สังคมไทยนั้น ไม่มีชนชั้น ซึ่งก็มีความหมายออกไปอีกว่า ไม่มีปัญหาความขัดแย้งที่รุนแรงในสังคม ที่นักวิชาการต้องการจะชี้ให้เห็นถึงลักษณะกลมกลืนในสังคมไทย ก็เพื่อที่จะใช้เป็นเครื่องมือในการจะยับยั้งหรือต่อต้านการขยายตัวของลัทธิคอมมิวนิสต์ ซึ่งเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นในช่วงนักวิชาการเหล่านี้เข้ามาศึกษาสังคมไทย

ความคิดเกี่ยวข้องกับสังคมไทยมีโครงสร้างหลวมนั้นก็ขยายตัวอย่างรวดเร็วในช่วงหลังจากที่ประเทศจีนได้เปลี่ยนแปลงไปเป็นคอมมิวนิสต์แล้ว ดังนั้น ข้อสรุปทางวิชาการนี้จึงมีเหตุผลทางการเมืองซ่อนอยู่ด้วย นอกเหนือเหตุผลทางวิชาการแล้ว

๑๘) ดังนั้นการศึกษาเกี่ยวข้องกับสังคมไทย จึงจำเป็นที่จะต้องเข้าใจถึงเป้าหมายของการศึกษาด้วยไม่ใช่แต่เพียงรับเอาข้อสรุปที่นักวิชาการคนอื่นสรุปแต่เพียงด้านเดียวเท่านั้น การที่รับเอาข้อสรุปมาโดยที่ไม่มี ความเข้าใจหรือไม่ได้ตรวจสอบอย่างชัดเจนนี้เองจึงกลายเป็นทฤษฎีที่ครอบงำสังคมไทยอยู่มาจนกระทั่งปัจจุบันนี้ แล้วก็คิดว่าด้วยสังคมไทยมีโครงสร้างหลวมนี้ ก็มีอิทธิพลอย่างมากต่อการศึกษาก่อเกี่ยวข้องกับสังคมไทยเราอย่างมาก ดังนั้นการทำความเข้าใจว่า โครงสร้างหลวมนี้ มันเป็นลักษณะที่เป็นจริงในสังคมไทยหรือไม่ จึงเป็นสิ่งที่จำเป็นที่จะต้องพูดถึง แล้วก็มีการตรวจสอบ

๑๙) นอกเหนือจากการที่ว่า นักวิชาการชาวต่างประเทศนั้นมีเป้าหมายที่ต้องการที่จะชี้ให้เห็นถึงว่า สังคมไทยไม่มีความขัดแย้งแล้ว การที่นักมานุษยวิทยาชาวต่างประเทศตั้งข้อสรุปดังกล่าวนี้ ก็ยังเกิดจากการที่ว่า นักวิชาการเหล่านั้นไม่ได้ให้ความสำคัญกับลักษณะที่มีความหลากหลายในสังคมไทย กล่าวคือ การศึกษาที่เน้นอยู่เฉพาะแต่เพียงภาคกลาง ในขณะที่ในสังคมไทยนั้นมีความแตกต่างอย่างมากในภูมิภาคต่าง ๆ ดังนั้น ต่อมาจึงพบว่า เมื่อมีการศึกษาออกไปนอกภาคกลางมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อออกไปสู่ภาคอีสานและภาคเหนือ จึงทำให้ข้อสรุปที่ว่า สังคมมีโครงสร้างหลวมนี้ได้มีความคลอนแคลนลงไป เพราะเราพบว่า ในหมู่บ้านในภาคอีสานก็ดี ในภาคเหนือก็ดีนั้น ไม่เข้ากับกฎเกณฑ์ในข้อที่สองของข้อสรุปของนักวิชาการที่ว่า คนไทยไม่เคารพต่อกฎเกณฑ์หรือไม่ให้ความสำคัญต่อการรวมตัวกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องของระบบครอบครัว เพราะว่าในภาคอีสานนั้น พื้นฐานของสังคมชนบทอาจจะกล่าวได้ว่า ยืนอยู่บนความสัมพันธ์ของครอบครัวนี้เป็นหลัก แล้วก็อาศัยความสัมพันธ์ทางครอบครัวนี้เองที่ช่วยให้คนในสังคมชนบทนั้นสามารถที่จะแก้ไขปัญหาแล้วก็ร่วมกันทำงานต่าง ๆ ได้

๒๐) ที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่า โครงสร้างสังคมไทยนั้น มันอาจจะเกิดได้ในลักษณะที่หลวมก็ได้ คือไม่

เคารพกฎเกณฑ์หรือการที่มีการเปลี่ยนแปลงสถานภาพของคนในสังคมอย่างรวดเร็ว หรืออาจจะกล่าวได้ว่า เป็นโครงสร้างแบบแข็งก็ได้ ขึ้นอยู่กับว่า เราพูดถึงสังคมในส่วนไหน ในจุดไหนของประเทศ และใน ระยะเวลาไหน

กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ ข้อสรุปที่ว่า สังคมไทยมีโครงสร้างหลวมนั้น เป็นข้อสรุปที่วางอยู่บนเงื่อนไขของ พื้นที่ที่เราพูดถึงประการหนึ่ง และอยู่บนเงื่อนไขของเวลา หมายถึงว่า ถ้าหากสังคมที่อยู่ในช่วงการ เปลี่ยนแปลง การผันผวนในความสัมพันธ์ของคนที่มีอยู่ในสังคมอาจจะเกิดขึ้นได้มากกว่าในลักษณะที่ สังคมที่อยู่ห่างไกล หรือสังคมที่ไม่ได้อยู่ในช่วงการเปลี่ยนแปลงนั้น

อย่างไรก็ตาม ข้อสรุปที่ว่าสังคมไทยมีโครงสร้างหลวมก็เป็นแต่เพียงการพูดถึงปรากฏการณ์ของ บุคลิกภาพของสังคมไทยหรือของคนไทยในลักษณะที่ผิวเผิน โดยที่ไม่ได้ให้คำอธิบายที่ชัดเจนว่า ทำไมถึง เกิดลักษณะดังกล่าวขึ้น
